

УДК 821.161.2

О.Д. ТУРГАН,

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри культурології та українознавства
Запорізького державного медичного університету*

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА УНІВЕРСАЛІЯ ЯРМАРКУ В ТВОРЧОСТІ Ю. ЛИПИ

З'ясовується модернізація вертепного жанру як явища української культури в драматичній поемі Ю. Липи «Ярмарок», досліджується своєрідність характеристики письменником суперечливої епохи 20–30-х рр. ХХ ст. через ярмарковий маскарад, необарокову образність.

Ключові слова: вертепний жанр, необароко, карнавалізація, амбівалентність, драматична поема.

У різножанровому спектрі творчості Ю. Липи одне з визначних місць посідає драматургія. Драматичні твори були надруковані у збірці «Світлість» й були видані окремо: «Цар-дівця» (Л.Н.В, кн. VI, 1922), «Корабель, що відпливає» (Л.Н.В, кн. VII, 1923), «Слово в пустині» (Л.Н.В, кн. III-IV, 1924), «Бенкет» (Студентський Вістник, ч. 4, 1926, Прага), «Поєдинок» (Л.Н.В, кн. I, 1927), «Вербунок» (Л.Н.В, кн. XI, 1927), «Ярмарок» (Студентський Вістник, річник IX, ч. 5–7, Прага, 1931). Є. Маланюк назвав ці твори шедеврами.

Для світогляду Ю. Липи, його ідейно-художніх поглядів властиві семантичні доміанти культурної спадкоємності, історичної тягlostі, це й дало його сучасникам підстави говорити, що він «поет для поетів» (Ю. Маланюк). Культурна орієнтація в художній і публіцистичній спадщині Ю. Липи окреслює авторський ідеал і виразну естетичну програму текстуального втілення. Засвоєння вітчизняної і світової історії, національного духу минулого – заслуга Ю. Липи як поета і драматурга. Як про поезію, так і про драматургію митця, можна сказати словами Є. Маланюка, що це твори «високого напруження». Як зазначав Ю. Ковалів, «схильний до історіософічних візій, Ю. Липа володів надзвичайно гострим відчуттям сучасності, поєднаним із глибоким осмисленням драматичної долі свого народу. Його муза могла бути світлою („Балада”), твердою як криця („Київські легенди”, цикл „Суворість”), медитативною, зануреною в екзистенціальну проблематику буття („Зорі великі дрижать...”) і водночас – гнівною, коли йшлося про зневажання людських цінностей ...» [2, с. 183–184].

Генетичну лінію поетичного мислення Ю. Липи Є. Маланюк простежував від «Повчання» Володимира Мономаха і бароковості часів І. Мазепи та Києво-Могилянської Академії а також переконливо визначив доміантні ознаки його ідіостилю: «1) благородна якість виразу, 2) аскетична доцільність слова, 3) динамічна ощадність речення» [5, с. 232].

Звернення до історичної пам'яті, до культурно-історичних мотивів – одна з провідних рис творчості поета. У художній картині світу першої третини ХХ ст. доля особистості прочитується не лише в контексті епохи, але вписується і в широке культурно-історичне тло. Поняття традиції, культурної спадщини спираються на функціонування універсальних як для окремої нації, так і для всієї культури категорій. Власне, рух, розвиток певного культурно-історичного континенту неможливий без обігу в ньому «вічних образів», сюжетів та мотивів: «У культурі скільки-небудь значний крок у майбутнє виявляється можливим лише в міру засвоєння минулого й відкриття тих його потенцій, котрі посилюють імпульси руху

вперед, розширюють культурний потенціал прогресу. Це означає, що у векторному уявленні метачас культури ніби двоспрямований – і вперед, і назад, і до центру, й від центру часового потоку. Ось чому в культурі мають місце “вічні образи”, свого роду інваріанти історичного процесу її розвитку, котрі (...) як земна вісь, пронизують весь масив людської цивілізації» [1, с. 38]. Ця схема коловороту вічних образів і мотивів розглядає вузлові культурні явища сучасності як «відтворення умов розвитку фундаментальних принципів попередніх культур», актуалізацію «золотого фонду» культури [3, с. 38].

На початку ХХ ст. була велика епоха культурного «переживання». Ю. Липа поезією і драмами створює свого роду «палімпсест», «текстус-рескриптус», накладаючи на «старі» тексти новий – власний. Різні типи культури, особливо середньовічний, виконують у нього сотеріологічні функції. Драми письменника – синтетичні твори з широкими культурно-історичними нашаруваннями різної функціональності (казка, пастораль, балада, бенкет, ярмарок), порубіжними ситуаціями, оргіастичністю і карнавалізацією буття (війна-мир, життя-смерть, учитель-учень, наречений-наречена), всеохопністю деталей і пафосом цілісності, космічністю й універсальністю. Тут представлена гра елементами різних стилів і поетик, поєднання рис неоготики, необароко, елементів романтизму і реалізму, неоміфологізму як способу буття в культурі.

Письменник, який прагнув відродження свого народу й нації, у закодованих культурно-історичних образах і універсалиях розкриває устремління до волі, краси, «слова, що є Богом». Контамініуючи риси поетик експресіонізму, бароковості, неоромантизму, символізму, неокласицизму, Ю. Липа зображує відважних, сміливих героїв, які кличуть іти назустріч бурі, пільмі, поривам до трансцендентного:

Моя ти доню мила, вір у честь і велич.
Хто слави нашої зазнав, той буде линуть
Щохвильно до нового чину слави [4, с. 190].
(«Поєдинок»)

Одвазі мужеській що рівного є в світі?
Вона накреслила хід світові усьому,
І моє серце теж пливе за нею [4, с. 200].
(«Поєдинок»)

На злобу, на байдужість, на безпечність
Ідемо ми, хай нас є небагато,
Та нас любов великая веде,
Вже досить слів. Слова – то лиш початок
Великої останньої борні [4, с. 205].
(«Вербунок»)

Сталь, вогонь, залізо – образи, споріднені з образами творів Є. Маланюка, О. Ольжича та ін. Кожен з них, вдаючись до цих культурно-історичних та онтологічних універсалій, утверджував своє розуміння героїчного чину. Для драм Ю. Липи характерне наростання модерністських тенденцій, коли фантастичне стає істотним елементом художнього тексту і багато в чому сприяє філософському тлумаченню хаосу буття першої третини ХХ ст. Письменник свідомо намагається ніби посилити фантастичність реальності, звертаючись до різних епох і різних культур, створюючи своєрідні притчево-параболічні сюжети та відповідну образність. Духовна елітарність драм Ю. Липи надає злиттю фантастичного й реального особливої стилістичної вишуканості, витонченості, камерності й універсальності одночасно.

...Світ такий примарний,
Що знаки дійсності і чуд – одно мені [4, с. 170].

Л. Залеська-Онишкевич, визначаючи естетичні пошуки і пріоритети письменника, наголошує: «Його драматичні твори майже завжди символічні, сукупні й короткі; рівночасно вони часто мають неоромантичне символічне забарвлення, з підкресленням двополярності вартостей. Події сповиті містерійним серпанком і містицизмом. У більшості творів помітне ідеалістичне шукання мрії, ідеалу, вільного вибору, свободи особистого самовислову,

відчувається сильна віра в Бога. Всі ці елементи виразно виявилися пізніше і в інших творах Ю. Липи» (Додаток до Антології драматургії української діяспори «Близнята ще зустрінуться». Уклала Лариса Залеська-Онишкевич. Львів, 1997. 20 с.).

Ю. Липа естетично й художньо реконструює традицію, створює художні цінності, які виражають зміст певної культури. Панестетизм, культура в культурі – ключові ознаки ідіостилію письменника. Визначення аспектів творчості поетів-неокласиків, здійснене Д. Наливайком, певною мірою стосується й Ю. Липи. Мається на увазі те, що «вони були поетами культури – не в розумінні її співців чи апологетів, а в тому, що культура є джерелом, ґрунтом і матеріалом їхньої творчості, що їхня творчість належить до цієї специфічної сфери, котра, будучи витвором людського духу, розміщується «над природою» [6, с. 334].

Для драматичних поем характерне й незвичайне відчуття Середньовіччя як, з одного боку, в тематиці («Бенкет», «Ярмарок», «Поєдинок»), так і в зовнішніх образотворчих засобах, і загалом у душі. Через діалоги персонажів драматичних поем письменник здійснює мікроаналіз своїх героїв, які постають у своїх космічних, фізичних і психічних еквівалентах. Поетика драматичних поем демонструє багатий карнавальний репертуар – словництво, словотворчість, перехід, переплетення, взаємоперетворення людських, тваринних, живих і неживих форм: «мов шуліки ми будем шарпати отчизни побережжя», «стій, вовчєня (хлопець-приблуда – О.Т.). А покажись-но, птахо, собака голодне... То – вовк!» («Вербунок») [4, 204]; «Ох серце, ти криваво б'єшся в грудях, // Як ранене звір'я сліпе й безсиле», «О місто, псице з грудьми без покорму, // О карловатосте, кого ти зродиш?», «У юрби туляться, мов звір'я дике; // Їх тічки збройнії, як мітли алебард, // Все вимітаючи, погрожують містам», «На голос їх глухий, тремтячі мари // Виповзували втомлено з провулків, // Як павуки на павоті здригання», «мов ос рої були мої бажання, // Що упивались ядом і медами // І чистістю назвав я все живе», «Дракон затятости ліг коло мене, // Неначе вал фортеці кам'яної» («Бенкет») [4, с. 179, 181, 182, 184].

Особливе місце у драматичному доробку письменника посідає вертепний твір «Ярмарок» зі вступом-посланням М. Мухинові, який Є. Маланюк назвав блискучим стилістичним шедевром. Дослідник вважав «Ярмарок» «плідним наслідком залюбленості і заглибленості автора в нашу історію, це було витончено-глибоке і творче вчуття в духа давноминулої і попередниками недоціненої епохи...» [5, с. 231]. Заслугою Ю. Липи було «відзискання давно викрадених лексичних скарбів, ...ревіндикація нашого культурно-мовного майна, ...засвоєння історичного духу нашого минулого» [5, с. 234], і це особливо показовим є в цьому творі. Слід зазначити, що цьому творі передує поема «Сон про ярмарок», це дало підстави дослідниці творчості поетів «Празької школи» В. Просаловій назвати їх «близнюками» [7, с. 128].

Слід зазначити, що 1920–30-ті роки ХХ ст. порушили питання перегуків цієї епохи з бароко (дослідження О. Білецького, Р. Якобсона, Ю. Тинянова, О. Грузинського, В. Шкловського та ін.). Літературний авангард «пригадує», розвиває, поглиблює прийоми, характерні для мистецтва й літератури XVII–XVIII ст.

Принцип контрасту, симультанної дії, зображення роздвоєності людини, душа якої розривається між земним і небесним, вдавання до містифікацій, риторичність – ці риси небароковості простежуються у вертепі Ю. Липи, через антропоцентричну філософію якого оцінюється «Я» свого сучасника, суперечність між старим і новим, традицією та революцією.

Ігрова структура містифікації характерна для цієї драматичної поеми, яка пов'язана зі сміховою культурою, ярмарковим перевдяганням за принципом амбівалентності, мозаїчною структурою, мотивами маски.

У стилі барокового писання письменник у драмі «Ярмарок» розповідає про дивну нічну подію «з демонами розмаїтими і з неподвижного й непорушного краю вилетівшими». Композиційно твір складається з трьох частин, перша й третя написані прозою, друга поетична. Основою для написання цього твору, за свідченням оповідача, була «вельми дивная пригода», яку він мав, перебуваючи в лікарні. Його на «шпацір» запросив якийсь маловідомий шляхтич, і під час цієї прогулянки автор побачив напівлюдей-напівдемонів, що були «якби в ярмарку україноноруським перемішанні...» [4, с. 217]. Переплетення земного й небесного («той моїстат небесний світився і говорив тисячма голосами»), найрізноманітні-

ші «дивні» земні образи («гарбузи, на продаж везомії; цигани із мазницями ідучії; косарі, сіно звозящі на продаж; люде, воду возячії і віршом мовлячії; кажани і сови ношнії, пролітаючі вельми спішно; вельми хитрі чужоземні люди; жебраки при дорозі, о ялмужну просячії; люди худі, у важкії панцери і мисюрки повбирані; люде, різної статури, вертячіїся в бурі паперовій; чоловік, коротким аршином вимахуючий; гайдамака, окривавлений вельми і великий; бандити танцюючії; люде чужоземнії, о України гонір, славу і фортуна в карти граючії і дух злий») репрезентують діалектику буття, різні соціальні стани і прошарки, весь той вир життя в Україні початку ХХ ст.

Звернення до цього канонічного жанру відзначається творчим підходом, оригінальним трактуванням злободенних проблем, актуалізацією їх і яскравими знахідками в модифікації жанру. Автор творить характерні для барокових творів алегорії, нарощує індивідуальні деталі, включає житейські колізії.

Письменник через ярмарковий маскаррад показує різні голоси, що характеризують націю: гарбузи як метафора байдужості, для яких основна мета – «...жити б так ясно, безкрайно // Без крику, без ліку у тисяч віку...» [4, с. 217]; цигани уособлюють боротьбу з усім «вищим», косарі – обмеженість, для яких «і віз – сіно, і ви – сіно, і світ – сіно» [4, с. 218], кажани і сови – хижацтво («Урвати, сховати і з'їсти, облизати себе – і чистий» [4, с. 219]; жебраки – пасивність, споглядальність, благальність, «пхинькання» над нацією, князь – владу понад усе, гайдамака – розбій, він ворога не відрізняє від брата; бандити – агресивність, яким «зарізати, убити і згвалтувати // То тільки й варто» [4, с. 223].

Висвітлює Ю. Липа і погляди інших представників ярмарку: для вельми хитрих чужоземних людей українці – «понурі, мовчазні, укриті; “то діти, або щось, може, сите, мрійне, ніби меланхолійне в них”, ...їх можна покорити... і задавить, співаючи вольнолюбіві нути» [4, с. 219]; інтелігенти («люде худі, у важкі панцери і мисюрки повбирані», «люде різної статури») мріють про те, щоб зробити війну без пожеж, а націю годувати «книжечками у затишному курничку // І вивести на світ готову, першорядну без боротьби»), вони уособлюють різні погляди на ситуацію в країні (одна, друга, третя ідея... Ах, нині / Стільки усяких великих ідей на Україні! – Я витинаю ідею / Як лілею з паперу / Бо життя, бо люди – то блуд, то бруд» [4, с. 221–222].

Величезна відповідальність самого автора перед своєю батьківщиною, перед усім людством спонукає оповідача звернутися з настановою до свого Приятеля, щоб пригоду його нічну «оповідати тільки людям статечним, доброго роду і право мислячим», адже «належить найбільше берегтися панів льокаїв, роду нахабного та розбещеного, людей шибеничних» («Ярмарок») [4, с. 225].

Оцінка стану суспільства, себе («Се бо єсть батог божий над моїм краєм») відбувається у неспокої, сумнівах. Картина світу, що відкрита письменником зсередини, викликає стати на захист прекрасного. Використовуючи культурно-історичні нашарування як у проблемно-тематичному, так і в жанровому планах (поєднання міраклі, містерії, мораліте, вертепу), оповідач, як і свого часу філософ Сковорода, не дається пійматися в сіті зла, розтління, продажу свого «Я». І тому саме з Лисої гори чуються «голоси нетерпеливі і пробуд великий», «голос спокійний і страшний таки із нутра гори виходячий»:

– Дай
душі великої
щоб злочини великії людей цих
опанувати, змити
і встати, і творити [4, с. 225].

Поєднання реального й демонічного, масштабного, всепланетарного й побутового, часткового й дріб'язкового, надмірного алегоризму, ліричності й публіцистичної риторики з філософсько-екзистенційними рисами ставлять цей твір Ю. Липи у ряд своєрідних епопей, де епічний розмах сконденсований у стрункій лапідарній формі. Драматична поема «Ярмарок», філософськи узагальнюючи діалектику добра і зла, умовного й натурального, низького й високого, порив у високості із земною силою бароко, стала своєрідним апофеозом оцінки життя України 20–30 рр. ХХ ст. Ігрова структура ярмарку активно «працює», відбиваючи особливості національного життя, культури, де мотив маски сприяє розкриттю склад-

ної плінності буття, можливості співіснування водночас різноманітних змістів і прихованих значень.

Як представник полігісторства (учений, історик, філолог, поет, художник, лікар) Ю. Липа на поєднанні автентичного українського ґрунту і культурних світових надбань порушував проблеми національної й культурної ідентифікації, які актуалізувалися його сучасниками, письменниками «розстріляного відродження».

Список використаних джерел

1. Гутчин И.Б. Кибернетические модели творчества / И.Б. Гутчин. – М.: Знание, 1969. – 64 с.
2. Ковалів Ю. Юрій Липа / Ю. Ковалів // Історія української літератури ХХ століття: у 2 кн. – Кн.1 / за ред. В. Дончика. – К.: Либідь, 1998. – С. 182–184.
3. Крымский С.Б. Эпистемология культуры / С.Б. Крымский, В.М. Парахонский. – К.: Наукова думка, 1993. – 216 с.
4. Липа Ю. Поезія / Ю. Липа. – Торонто: Гомін України, 1967. – 292 с.
5. Маланюк Є. Юрій Липа-поет / Є. Маланюк // Книга спостережень. Проза. – Торонто: Гомін України, 1962. – С. 225–238.
6. Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика / Д. Наливайко. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія» 2006. – 347 с.
7. Просалова В. Празька літературна школа в аспекті міжтекстових сходжень / В. Просалова // Культурні зв'язки Донеччини з українським зарубіжжям. Матеріали науково-практичної конференції. Донецьк, 17 грудня 2004 р. – Донецьк, 2004. – С. 123–141.

Исследуется модернизация вертепного жанра как явления украинской культуры в драматической поэме Ю. Липы «Ярмарка», осмысливается своеобразие характеристики писателем противоречивой эпохи 20–30-х гг. XX в. посредством ярмарочного маскарада, необарочной образности.

Ключевые слова: вертепный жанр, необарокко, карнавализация, амбивалентность, драматическая поэма.

In the article it is clarified modernization of the genre of vertep as a phenomenon of the Ukrainian culture in the dramatic poem by Y. Lypa "The Fair". It is investigated specific of writer's description of the contradictory epoch of 20-30 years of XX century through fair masquerade, neo-baroque imagery.

Key words: genre of vertep, neo-baroque, carnivalisation, ambivalence, dramatic poem.

Одержано 1.10.2013.